

Barna Gábor
CSOPORTSZERVEZŐDÉS ÉS EGYÉNI SZEREPEK
A NÉPI VALLÁSOSÁGBAN.

Vallási kultúra a 19–20. században az
Élő Rózsafüzér Egyesület példáján

Group Organization and Roles of Individuals in Folk Religion. Religious Group-Culture in the 19th–20th Centuries, the Living Rosary Confraternity

The Living Rosary Association, a renewed form of the rosary confraternity, is principally an association of the lower social strata, a form of female devotion in Hungary. The reasons for its popularity are its democratic nature and the clear religious goals: it provides the faithful with an institutional frame for their charitable activity; it sets easily performed tasks for its members; it requires the acceptable co-ordination of individual and communal forms of religious practice. It protects and cultivates pilgrimages, and different paraliturgical customs. It possesses a rich and colourful collection of religious songs and prayers. The rosary as a tool also varies in form, material, and colour. The rosary as an organisation formed a special organization-culture. The membership of the rosary confraternity offered and still offers its members the possibility of salvation through the certainty of faith. This gives the members the security of hope for the future.

Az elmúlt évtizedekben a néprajzi/antropológiai szempontból figyelemre alig méltatott vallási társulatokról, közöttük is a legnépesebb magyarországi vallási társulatról, a tömegmozgalom jellegű Élő Rózsafüzér Egyesületről, a rózsafüzér egy sajátos formájáról írok röviden. Itt is utalhatunk azonban Bálint Sándor ösztönzéseire. Kutatásunk elején kialakított munkahipotézisünk az volt, hogy a 19. század közepén megjelent és nemzetközi jellegű társulati forma működése során, szervezeti felépítésében sajátos csoportkultúrát alakított ki.

Célunk e *vallási kultúra* feltárása, rögzítése, elemzése és értelmezése volt. Felvázolni a rózsafüzér társulat közép-európai (magyar, szlovák, horvát, osztrák, lengyel és német) történeti kereteit. Egyik tanulság, hogy az Élő Rózsafüzér Egyesület sok hasonlóságot mutat az említett közép-európai térségben. Ennek egyik oka, hogy az Élő Rózsafüzér társulat katolikus jellegének megfelelően nemzetközi, s hogy a szervezeti és a működési kereteket a központi egyházi és (1877 után) domonkos rendi engedélyek egységesítették. A másik ok azonban az, hogy a társulat kialakulása s elterjedése idején az említett népek egy birodalomban éltek, a magyarok, szlovákok, horvátok és osztrákok pedig még egy közös domonkos rend-

tartomány keretei között is léteznek. A hasonlóságok valószínűsíthetően ebből az egységes és központosított gyökérből és a közös történeti múltból származnak. A 20. század ugyanakkor az egymástól elkülönülés, a saját arc és saját út megformálásának időszaka volt. E vallási csoportkultúra (anya)nyelvhez kötött része – imádságok, népénekek, áhítati irodalom, sajtó stb. – természetesen már korábban is különböző volt.

Az Élő Rózsafüzér az 1840-es években jelent meg Magyarországon. A kutatás időbeli keretei tehát a 19. század közepe és a 20–21. század fordulója. Térben a történelmi Magyarország egészére figyeltünk, vizsgálatunkat több ponton közép-európai keretekhez illesztettük.

A kutatás során interjúkat, kérdőíves és megfigyelési adatokat rögzítettünk a Kárpát-medence közel száz településéről. Levéltári és könyvtári kutatásokat végeztünk egyházi és állami intézményekben, valamint múzeumokban. A témakör széles nemzetközi szakirodalmát használtuk.

AZ ÉLŐ RÓZSAFÜZÉR EGYESÜLET SAJÁTOS VALLÁSI KULTÚRÁJA A 19–20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Munkánk elején kialakított munkahipotézisünk, miszerint a 19. század közepén megjelent nemzetközi jellegű társulati forma működése során, szervezeti felépítésében sajátos csoportkultúrát alakított ki, meglepő gazdagsággal és változottsággal beigazolódott. Az imatársulat, amely célját tekintve elsősorban a hívő katolikus tagok üdvözülésének biztosítására, azaz a túlvilági életre orientált, sok helyen és időszakban evilági karitatív, szociális, lélektani feladatokat is felvállalt. Az imatársulat *túlvilágra orientált céljainak* megvalósítását a napi egyéni és alkalmi (ünnepi, szervezeti élet) közösségi áhítatok szolgálták, valamint a halotti kultusz, a *memoria* ápolása. Ez utóbbi nagyon hangsúlyos eleme a rózsafüzér társulati életnek, s a középkorban, valamint a barokkban gyökerezik. Az imatársulat *evilági céljai*, a tevékeny keresztény közéletiség elemei pedig a 19. század végétől, nálunk az első világháború utáni években erősödtek fel, s nem függetlenek a Katolikus Egyház szociális tanításától. Megnyilvánulási formái változatosak: karitatív munka, sajtó-apostolkodás. A Rózsafüzér Társulatok nem gazdálkodó szervezetek, szemben egyes barokk elődeikkel, de gazdasági szerepük a templomi és egyházi mecenatúrában nem elhanyagolható. A hagyományos formájú és ritualizált szegénygondozás mellett a rózsafüzér társulatok intézményes csatornáját jelentették egyrésztől saját templomuk anyagi támogatásának, másrészt pedig egyházközségük szegény és el-

esett tagjai megsegítésének. Erre nemcsak a zarándokutak költségeinek előteremtésénél (pl. Kunszentmárton példája), hanem a karácsonyi és más alkalmi adományok gyűjtése és szétosztása (pl. Szolnok és sok más hely) esetében került sor, hanem legáltalánosabban a társulati halottak hozzátartozóinak megsegítésénél. Maga a társulat mint szervezet is kialakította a maga sajátos kultúráját, amely bizonyos helyeken, főleg városokban egy korábbi társulati kultúra elemeit is magába olvasztotta, más helyeken pedig átvette a nemzetközi jellegű szervezet sajátos nyelvi és működési formáit. Az első csoporthoz sorolhatók a tisztségviselők (céhes életben is gyakorta használt) nevei: *dékány*, *dékányasszony*, az egyesületi *tárgyi szimbólumok* köre és az egyesületi ünnepek. A második körhöz pedig a *rózsa* nyelvi és jelképcsald elemi: *rózsa*, *rózsató*, *rózsabokor*, *rózsáskert*, *bokoranya*, valamint itt is bizonyos tárgyi és nyelvi szimbólumok: a *rózsafüzér*. A nyelvi rendszer elemei közé számíthatjuk magát a rózsafüzér imádságot, a társulati tagok és tisztségviselők sajátos, szimbolikus megnevezéseit, a jelképek közé pedig a *rózsa*, a *rózsafüzér*, valamint a Mária-tisztelet szövegi és képi rendszereit. Aki ezt a nyelvet és jelképtárat irányítja, befolyásolja, az tudja befolyásolni a követőket is. Ugyanakkor ez a hatalom, ez a hatalmi központ sokáig megosztott volt. Meghatározó szereppel a Vatikán bírt, mígnem 1877-től kezdve a kizárólagos centrum a domonkos rend római központja lett. Még akkor is, ha a végső legitimáció máig a pápa maradt. Ezt látjuk a II. János Pál pápa által meghirdetett rózsafüzéres év és az új imaformulák esetében.

Az áhítati forma erősen épített a középkorban gyökerező imádságszövegekre, hiszen alapját a Miatyánk és az Üdvözlégy Mária (és egyéb) hivatalos imádság adja, amelyet ún. záradékokkal (klauzula), titkokkal (misztérium: örvendetes, fájdalmas, dicsőséges) egészítettek ki. Az Élő Rózsafüzér ezt szervezte sajátos szerkezetű imádsággá. Ez megmutatta az imádság és az elmondására létrejött szervezet megújulási képességét a 19. század első harmadában, de a 21. század elején is, amikor az egyházi vezetés javaslatát az újabb titkokra vonatkozóan (világosság olvasója) gyorsan átvette, az imádságot kibővítette, s ezzel párhuzamosan magát az imaszervezeti keretek átalakítását is megkezdte: a 15 fős imacsoport 20 főssé alakulhat. A rózsafüzér imádság szerkezete pedig keretet adott a régi magyar nyelven olvasónak nevezett imádság burjánzás-szerű szaporodására: a Krisztus élete (vita Christi) olvasók mellett különböző speciális imádságok alakultak ki egyes szentek (pl. Szent Anna, Szent Antal stb. olvasója), egyes hittitkok (Szenháromság, Szent Vér stb. olvasója) tiszteletét megfogalmazva. Ezek mind sajátos és különös funkciót töltek és töltenek be az egyéni és a közösségi imaéletben. A lourdes-i Mária-jelenés (1858) mintegy utólag legitimálta nemcsak a Szeplőtelen Foganta-

tás dogmáját (1854), hanem a rózsafüzér ájtatosságát is, mivel Mária magát a Rózsafüzér Királynéjának nevezte, s olvasóval a kezében jelent meg.

A rózsafüzér imádság, s Mária rózsafüzéres tisztelete a középkortól kezdve napjainkig hatott és hat az ábrázoló művészetekre, festészetre és a szobrászatra. Ennek tanulságos megjelenési formáját a könyvillusztrációk, metszetek, illetőleg a ponyva előzékképek, a titkok képi és szövegi megjelenítését biztosító *cédulák* alkotják. A lourdes-i Mária-jelenés kialakította a Lourdes-i barlangok, képek, oltárok sorát magyarországi templomokban is. Ezeknek elmaradhatatlan kelléke az imaszámláló rózsafüzér. E képi világ pedig visszahatott az imádságra, felerősítve a rózsaszimbolikát.

Mária rózsafüzéres tisztelete, s a társulati keret lehetőséget kínált bizonyos egyéni újtó törekvések kiélésére. A sajátos Mária-tisztelet meghozta népénekeit, ünnepi rítusainak költészetét. Jeles énekszerzők (pl. Orosz István, Ökrös József) fogalmazták meg tiszteletüket a népköltészethez és népénekekhez közel álló formában. Egyelőre még áttekinthetetlenül gazdag ének- és imaköltészet bontakozott ki, jelent meg könyvekben, ponyván, vagy kéziratot füzetekben. Egy részük elterjedt az egész nyelvterületen, mások csak lokális kedveltségnek örvendtek, vagy csak az egyéni imaélet részei lettek. Ezek az énekszerzők által megfogalmazott szövegek ismert népénekek dallamán hangoztak fel. A művészeti ágak közül talán a zeneművészetre hatott legkevésbé a rózsafüzér kultúra. Mégis ennek keretében terjedt el a lourdes-i ének dallama.

Sajátságos rítusok alakultak ki az évek, évtizedek alatt. Nemcsak az alapszabályban is rögzített, a szervezeti élettel összefüggő esetben, mint a tagfelvétel, a titokcsere, vagy tagtárs temetése, élő és elhunyt tagtársak miséi, *memoriájának* ápolása, hanem az egyházban, a katolikus vallásban évszázadok alatt kialakult, ünnepekben is megtestesülő Mária-tisztelet keretében is. A 19. század közepén, második felében megalakuló társulatok ezeket a rítusokat részben a korábbi vallásgyakorlatból vették át (Mária halála, Szent Család járás), másrészt pedig újakat formáltak ki. A rózsafüzér társulat tehát egyfajta integráló és hagyományozó szerepet is betöltött, betölt a vizsgált időperiódusban.

Az Élő Rózsafüzér tárgyi kultúrája háttérében ott van a rózsaszimbolika, a képzőművészeti alkotások egész sora, és mint általában a rózsafüzéres társulatoknak, emblematikus tárgya maga az imaszámláló eszköz, a *rózsafüzér* vagy az *olvasó*. Ennek anyaga, színei egy sajátos szimbolikát, jelentést tükröznek, s ennek kapcsán kaphatnak helyet és szerepet az egyéni élet különböző alkalmainál szakrális vagy mágikus (elsősorban apotropeikus) tárgyként. Anyagának (fa, fémek, drágakövek, magvak stb.) jelképes vonatkozásai mára feledésbe merültek. A rózsafüzér színvi-

lága viszont élő és ismert: a saját tartalmi vonatkozások mellett a szín életkorjelző is lehet. A rózsafüzérnek különböző formái vannak: lánc, füzér, gyűrű. A rózsafüzér tömegmozgalom jellege egy külön foglalkozási ág, a rózsafüzér készítő ipar létrejöttét is elősegítette. Egyéb társulati tárgyak is megjelentek korábbi kulturális minták alapján: zászlók, hordozó Mária-szobrok, nagyméretű rózsafüzér a társulati temetési rítusok járulékos részeként. A 19–20. században kibomlott és megerősödött a Rózsafüzér Társulat sajátos nyomtatott könyv- és folyóirat kultúrája, amely szövegek mellett vizuális toposzokat is közvetített.

A rózsafüzér kialakította a maga sajátos tereit. A templomok megfelelő oltárait és kápolnáit, ahol alkalmanként, társulati ünnepek alkalmával ájtatoskodnak, valamint az imaházakat, ahol a közösségi áhítatok egy része zajlott. Sajátos közösségi szakrális tér a körmenet tere, amelyben a második világháborúig a rózsafüzér egyesületeknek szabályozott helye volt. Megerősítette a szent sarkok, a lakás szakrális központjának szerepét, ahol szombatoként, első szombatoként rózsafüzéres (egyáltalán máriás) ájtatosságot tartottak sok helyen. Ez utóbbi lehetett az egyéni imavégzés szakrális tere is.

A rózsafüzér társulatnak van sajátos társulati szakrális ideje. Az egyén szempontjából ez a mindennapos rózsafüzéres tized elmondásának ideje. A társulati (közösségi) idő szempontjából ez az első vasárnapi titokcsere, az első szombati ájtatosság, a májusi litániák, az októberi ájtatosságok, a társulati alapító Mária-ünnep, általában a Mária-ünnepek, a halálesetek virrasztásának estéje és a temetések napja.

A rózsafüzér mint az egyénit és a közösségit sajátos módon elegyítő áhítat és szervezet fontos lélektani szerepet is betölt mind az egyén, mind pedig a közösség életében. 19. századi indulásakor nagy dinamizmusa magával ragadta a társadalom legtöbb rétegét, mindkét nem képviselőjét. Ám erősen befelé forduló, szemlélődő, imádságra orientált volta miatt fokozatosan, de a 19. század végére igen gyorsan kifejezetten női áhítatformává vált, népszerűségét elsősorban az idős korosztályoknál megtartva. Lélektanilag fontos szerepet tölt be ezzel, hiszen éppen abban az életkori szakaszban alakítja és tartja fenn a valahová tartozás tudatát, amikor az egyén fizikai és (gyakran mentális) leépülése miatt más kapcsolathálóból már kihull. Párhuzamosan pedig kiépít egy imaginárius spirituális kapcsolathálót a transzcendenshez: Máriához, szentekhez, Istenhez általában. Ezáltal társadalmi és spirituális biztonságérzést alakít ki, erősít és tart fenn. Ehhez járul a társulati halottkultuszon keresztül a *memoria*, a remény biztonsága.

Az Élő Rózsafüzér Egyesület vagy Társulat működési szabályzata egyfajta kulturális mintát jelent, amelyet mindig egy konkrét helyen és időben, társadalmi vi-

szonyok között valósítanak meg tagjai. Innen fakad a fentebb leírt jellemzők nagyfokú változatossága, színes megjelenési formája.

Tanulmányunk évekig tartó *alapkutatás* rövid összegezése. Első vázlata, rögzítése, elemzése és értelmezése egy laikus imatársulathoz kötődő sajátos, eddig feltáratlan *vallási csoportkultúrának*. Összefoglalja eddigi tudásunkat, kijelöli a kapcsolódó szálakat a társadalmi élet és a kultúra más összetevőihöz, de épp összegző jellege révén megmutatja egyúttal a további kutatásra érdemes vagy szükséges pontokat is. Azokat, ahol még további elmélyült vizsgálatokra van szükség. A tanulmány első összegezés olyan értelemben is, hogy a magyar szakirodalomban nincs példa egy élő vallási mozgalom, közösség életének és kultúrájának ilyen részletező elemzésére.

IRODALOM

- Barna Gábor: *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata / The Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton*. Szeged, 1998. *Devotio Hungarorum* 5.
- Barna Gábor: A megújuló rózsafüzér. Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban, in: Bárdos, István – Beke, Margit szerk. *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 1992. 319–324.
- Barna Gábor: Az Élő Lelki Rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban. *Néprajz és Nyelvtudomány XXXVII*. Szeged, 1996. 287–308.
- Barna Gábor: Religious Confraternities in the Service of the God and the Community. The Example of the Candle-bearers' Confraternity. In: Anders Gustavsson – Maria Montez (eds.) *Folk Religion. Continuity and Change*. Lisboa – Uppsala, 1999. 77–88.
- Barna Gábor: „Örvendez ég és föld...” Ökrös József akrosztichonos énekei, in: „Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Szerk. Barna Gábor. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 113–154.
- Barna Gábor: „Örvendetes olvasóddal Mária tisztelünk...” Ökrös József rózsafüzéres éneke, in: *Az Idő rostájában I. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Szerkesztette: Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona. L'Harmattan – Budapest, 2004. 445–490.